

HISTORIAN YSTÄVÄ

HISTORIAN YSTÄVÄIN LIITON TIEDOTUSLEHTI 1/2004

Toimittaja Jyrki Vesikansa. Puh. 09-777 3074, sähköposti jyrki.vesikansa@kolumbus.fi.
Os. Väinöläkatu 13 F 47, 00610 Helsinki. Vammalan Kirjapaino Oy.

Historiapäivillä ennätysyleisö

■ *Historian Ystävän* tässä numerossa esitellään ennen muuta V pidettiin Asikkalassa ja Lahdessa 12.-14. helmikuuta 2004. Niillä jaettiin toisen kerran myös *Historian Ystävien Liiton* perinteinen tunnustus edellisen vuoden historia-teoksesta. Yleisöä oli ennätysmäärä eli noin 1500 henkeä.

Historiapäivät on kasvanut nopeasti hämmästyttävän suureksi tapahtumaksi – hämmästyttäväksi etenkin siksi, ettei takana ole suurta organisaatiota, vaan kaikki on suurlähettiläs **Heikki Talvitien** luomusta ruotsalaisen esikuvan mukaan. Hänellä on toki ollut järjestyssä tieteellisinä avustajinaan dosentit **Laura Kolbe**, **Thomas M.S. Lehtonen** ja prof. **Henrik Meinander**, kun taas Lahden kaupungin museotoimi on hoitanut **Jouko Heinosen** ja **Sari Kainulaisen** johdolla käytännön toimia. Talvitie on silti ollut avainhenkilö ideoinnista rahoituksen järjestämiseen.

Tuskin tapahtumasta olisi mitään tullutkaan, jos sitä olisi yritetty luoda eri järjestöjen ja julkisen vallan tahojen komiteatyönä. Yksilön panos – jopa luova hulluus – ratkaisee usein asioiden kehityksen, erilaisia rakenteellisia taustatekijöitä silti vähättelemättä.

Historiapäivät kasvoivat Väekissä **J.R. Danielson-Kalmarin** huvilassa pidetyistä kutsuseminaareista, joita Asikkalan kunta on tukenut. Alkuvaiheessa rahoittajina ovat olleet lukuisten sponsorien ohella keskeiset säätöt. Nyt tapahtuman jatkuvuus on varmistettu neljäksi vuodeksi eteenpäin, kun sponsoreiksi ovat lupautuneet Sampo, Nordea, osuuspankit sekä monet lahtelaiset yritykset. Tilaisuudet ovat olleet maksuttomia.

Entiseen tapaan ohjelmassa oli lauuantaina jopa valitsemisen vaikeuksia, kun rinnakkain pyöri parhaimmillaan kaksi suomenkielistä

Historian Ystävien kesäretki Ranskaan 11.-15.6.2004

Ranskan historian asiantuntijan dosentti **Tuomas M.S. Lehtosen** suunnittelema kesäretki tehdään hänen opastuksellaan Ranskaan Ile de France ja Normandian seudulle. Teemoina ovat keskiajan Ranska sekä alueen sotahistoria.

Retken hinta on 1020 euroa henkilöltä ja siihen sisältyvät lentomatkat, bussikujetukset, opastus, pääsymaksut, puolihoito sekä majoitus kahden hengen huoneessa. Yhden hengen huoneen lisä on 210 euroa. Hinta voi muuttua, jos hinnasto muuttuu olennaisesti. Vastuullisena matkanjärjestäjänä toimii Suomen Matkatoimisto.

Retkelle on ilmoittauduttava viimeistään 7.4. rahastonhoitaja **Torsti Saloselle** mieluiten sähköpostilla torsti.salonen@utilitas.fi tai puhelimiten 0400-298141. Myös ennakoilmoittautumiset pyydetään vahvistamaan.

Retken ohjelma on seuraava:

Perjantaina 11.6.

Lento 7.35-9.40 Finnairilla Helsinki-Pariisi. Bussilla suoraan Senlis'hin, tutustumisen keskiaikaiseen kaupunkiin, roomalaisaikaiseen ja keskiaikaiseen linnaan, jossa ensimmäinen kapetinki huudettiin Ranskan kuninkaaksi sekä katedraaliin. Lounas Senlis'ssa. Käynti Compiègnassa: I ja II maailmansodan monumentti, Compiègnen junavaunu, jossa allekirjoitettiin Saksan (1918) ja Ranskan (1940) antautuminen.

Reims: St. Remyn roomalainen luostarikirkko sekä Notre Damen katedraali, joka oli Ranskan kuninkaiden kruunauksikirkko ja on edelleen Pohjois-Ranskan gotiikan huippusaavutuksia. Yöpyminen keskustassa, hotelli Holiday Inn Express Reims.

Lauantaina 12.6.

Laon: Kiertokävely keskiaikaisessa kaupungissa: katedraali, temppelikerhojen temppeli, P. Martinin luostarikirkko. Matkalla Amiensin ajan sallissa Corbien luostari.

Amiens: Katedraali, sekin Pohjois-Ranskan gotiikan huippuja. Lounas Amiensissä. Jumiëgesin luostarin rauniot.

Rouen: Vanha kaupunki. Yöpyminen hotelli Ibis Rouen Sud Zenith.

Sunnuntaina 13.6.

Normandian rannikko: mairinnousun 1944 paikkoja. Lounas Dives-sur-Mer'ssa. Lisää mairinnousukohteita: Pegasus Bridge, Omaha Beach, sotilashautausmaat. Bayeux: Bayeuxin kudonnainen & normannimuseo, katedraali. Yöpyminen Caenissa, hotelli Mercure Caen Centre-Port de Plaisance.

Maanantaina 14.6.

Caen: Abbaye des hommes & Abbaye des dames, Mémorial de la Paix (= Normandian mairinnousun museo). Lounas Caenissa.

Ajo Lisieux'n, Evreux'n ja Dreux'n kautta Chartresiin, katedraali.

Matkalla Pariisiin käynti Vallée de la Chevreusessa, 1600-luvun palatseja ja keskiaikainen linna.

Yöpyminen Pariisissa, Libertel Auteuil Hotel Paris.

Tiistaina 15.6.

Pariisi: Aamupäivällä kierros Quartier Latinissa keskiajan suomalaisten ylioppilaiden jalanjäljissä, aloitus St. Julien-le-Pauvren luota Notre Damea vastapäätä. Jatko Marais'ssa: Pariisin keskiaikainen kaupunginmuuri, Hotel Sully & Place des Vosges ja muita 1600-luvun aatelispalatseja.

Iltapäivä vapaa ostoksia ja lounasta varten, päivän lounas ei sisälly matkan hintaan.

Kuljetus hotelleilta lentokentälle klo 16.00. Lento 19.00-23.00 Finnairilla Pariisi-Helsinki.

sekä ruotsinkielinen ohjelma. Salista toiseen kiertely on kuitenkin ihan soveliaista. Kieli ei tuota yleisölle nykyään ongelmia, sillä esityksiä oli (tulkkausta) myös englanniksi ja naurun pyrskähdykset osuivat oikeisiin kohtiin.

Lahteen saattoi lähteä laveammin kulttuurimatkalle. Päivien

ohjelmaan kuului retki Hollolan keskiaikaiseen kirkkoon, Sibeliustalossa esitettiin **Paavo Berglundin** johdolla mm. **Jean Sibeliuksen** viides sinfonia ja Lahden Kaupunginteatterissa **William Shakespearen Hamlet**. Ensi vuoden kalenteriin kannattaa historiapäivät merkitä ajoissa. (JVe)

PRESIDENTTI MAUNO KOIVISTO AVASI HISTORIAPÄIVÄT

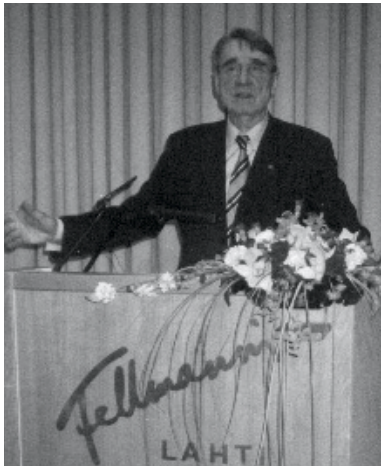
”Ei ennenkään niin tyhmiä oltu”

■ Avatessaan Suomalaiset historiapäivät presidentti **Mauno Koivisto** pohti jossittelua historiassa. Sehän kiehtoo jopa alan ammattilaisia, vaikka he nyripistävät ne nänsä ”kontrafaktuaaliselle speulaatiolle”.

Koivisto kertoi inhoavansa kirjoitettujen puheiden pitämistä ja vielä enemmän niiden laatimista, joten hän esiintyi Lahdessa papeireita. Oheinen selostus perustuu muistiinpanoihin ja saattaa siten olla epätarkka muussakin kuin turun murteen ortografiasa. Koivistollahan on ollut monia kiistoja lausumiensa siteeraamisesta.

Koivisto muisteli, että aiemmin puhuttiin asioiden arvioimisesta tulevaisuudessa ”historian kultaavaa alla”. ”Parempi olisi puhua puntarista – ja sitäkin käytetään eri mieltä olevien kolhimiseen”, hän murjaisi alan keskustelusta.

Ratkaisut ovat usein sattumanvaraisia, Koivisto muistutti. Niinpä äänestykset saattavat mennä lähes tasan ja päätös riippuu siitä, kuka on ehkä sairastunut tai myöhästynyt paikalta. Kun etsitään

Presidentti Mauno Koivistoa kiehto jossittelu.

sotiin syyllisiä, kuvitellaan, että ratkaisuisa olisi ollut valinnan varaa.

Ensimmäisen maailmansodanakin syistäkin keskustellaan edelleen. Niitä oli Koiviston mielestä

monia. Jossittelussa olisi kysyttävä, varoitettiin sodan uhasta etukäteen. 1800-luvun lopulla tulevaa kehitystä ennustettiin Venäjällä varsin osuvasti, mikä sai **Nikolai II:n** kutsumaan koolle Haagin rauhankokouksen. Kehityksen vyöryä ei kuitenkaan saatu pysähtymään ja maailman valtarenkenteet murtuivat. Hyvät ennusteet ovat Koiviston mielestä kuitenkin poikkeuksia.

”Suomen historian kehitys on ollut usein vähästä kiinni”, Koivisto jatkoi. **J.K. Paasikivi** korostikin, ettei itsenäistyminen ollut sen enempää myöntyvyysuunna kuin perustuslaillisten ansiota, vaan johtui Japanin sekä ensimmäisen maailmansodan avaamista tilaisuuksista. ”Pienille kansoille kolmen imperiumin luhistuminen oli onneksi”, Koivisto arvioi pohdittien sitten asioiden kehitystä 1917.

”Olisi hyvä, jos historioitsijat olisivat sallivampia eri vaihtoehtojen suhteen. Ei ennenkään niin tyhmiä oltu. Historiasta saa virikkeitä, muttei suoranaisia käyttäytymismalleja”, Koivisto pelkisti. ■

Seppo Hentilän ”Kaksi Saksaa ja Suomi” vuoden 2003 historiateos

Historian Ystävien Liitto on palkinnut vuodesta 1973 alkaen teoksen, joka on ”erittäin ansiokkaasti edistänyt historiallisen tietämyksen laajenemista ja syvenemistä suomalaisen yleisön keskuudessa”. Vuonna 2003 ilmestyneistä teoksista palkittiin professori **Seppo Hentilän** tutkimus ”Kaksi Saksaa ja Suomi. Saksan kysymys Suomen puolueettomuuspolitiikan haasteena”. Kirjan on kustantanut Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Palkinto jaettiin 13.2. Suomalaisilla historiapäivillä Lahdessa. Palkintolautakuntaan ovat kuuluneet puheenjohtajana fil.lis. Jyrki Vesikansa sekä jäsenenä fil.maist. Veikko Löytyniemi ja prof. Ohto Manninen.

Lautakunnan mukaan Hentilä on selvittänyt vakuuttavasti Suomen ulkopoliittikan keskeisen kysymyksen kylmän sodan aikana eli suhtautumisen jaettuun Saksaan vuoteen

1972 saakka, jolloin DDR tunnustettiin yleismaailmallisesti. Ongelmaa korosti Saksan avainasema YYA-sopimuksessa.

Hentilä osoittaa monipuolisten lähteiden avulla, miten Suomen aluksi haparoiva ote Saksan kysymykseen jäntevöityi nopeasti 1950-luvulla. Suomi onnistui tasapainoilemaan asiassa idän ja lännen välisessä voimakentässä eikä eräistä tunaroinneista huolimatta sotkeutunut pahemmin edes ns. Saksan-paketin naruhiin 1970-luvun alussa.

Tekijä onnistuu yhdistämään viileän objektiivisen tutkimusotteen vetävään, tiiviiseen kirjoitustyyliin. Paikoin kuvaus on kuin agenttiromaanista. Saksan-politiikan kotimaiset paineet nousevat teoksessa jo esille, mutta Hentilä lupaa jatkaa tämän puolen käsitelyä.

Kunniainninnat jaettiin **Markus Hiekkasen** teokselle ”Suomen kivi-

kirkot keskiajalla” (Otava), **Kai Häggmanin** tutkimukselle ”Avaramille aloille, väljemmille vesille. Werner Söderström Osakeyhtiö 1940-2003” (WSOY) sekä **J.E.O. Screenin** ja **Veli-Matti Syrjön** kirjalle ”Keisarillinen Suomen Kadettikoulu 1812-1903. Haminan kadetit koulussa ja maailmalla” (Tammi).

Palkintolautakunnan mukaan Hiekkasen teos on komea yhteenveto hänen laajoista tutkimuksistaan ja aiempia käsitelyjä suuresti muuttaneesta uudesta tulkinnasta Suomen keskiajasta. Kai Häggman tarjoaa avoimen, monipuolisen kuvauksen johtavan kustannusyhtiön uusimmista vaiheista. Screen ja Syrjö puolestaan kertovat kattavasti keskeisestä 1800-luvun suomalaisesta instituutiosta ja sen kasvattien laajasta vaikutuksesta yhteiskuntaan.

”DDR-YHTEYKSIÄ ON PAISUTELTU”

Ottaessaan vastaan kunniakirjan ja Yrjö-Koskisen mitalin tunnustuksena vuoden 2003 historiategoksesta prof. Seppo Hentilä pohti omaa rooliaan takavuosisien Saksan-politiikassa. DDR-yhteyksiä on hänen mukaansa paisuteltu, vaikka ensi syksynä ilmestyvä teos ”Harppi-Saksan haarukassa” paljastaakin hämmäntäviä tietoja suomalaisten sisinilmäisydestä.

Seuraavassa puheen pääkoh-tia:

Huomionosoitus lämmitää kovasti mieltäni erityisesti siksi, että Suomen ja jaetun Saksan suhteita koskeva projekti on ollut tähänastista tutkimustehtävistäni monessakin suhteessa tärkein, ja kun tunteiden ilmaiseminen on nykyään tullut muotiin, etten sanoisi rakkain. Kymmenisen vuotta olen kolunnut entisen DDR:n Saksan liittotasavallan, Suomen ja monen muun maan arkistoja. Viiden-nen ja viimeisen Saksa-kirjan käsikirjoituksen olen luovuttanut eilen kustantajalle. Siinä käsittelen suomalaisten ruohonjuuritason kohtaamia DDR:n kanssa yhteiskun- taelämän eri aloilla.

Huomionosoitus merkitsee minulle suurta tunnustusta työläään projektini päättyessä, mutta myös helppouksen huokausta: nyt vihdoin viimein pääsen noista kirotuista derkuista ja voin tehdä jäljellä olevalla elämälläni ihan mitä itse haluan.

Aina 1970-luvun alkuun saakka, kunnes Saksan-kysymys Willy Brandtin ns. uuden idänpolitiikan onnistumisen ansiosta normalisoitui, mikään muu kylmän sodan kansainvälinen kiista ei vetänyt Suomea yhtä tiukasti idän ja lännen blokkien väliin kuin Saksan-kysymys. YYA-sopimuksen Saksa-artikloiden takia itä ja länsi tulivat Suomessa suorastaan iholle. Samasta syystä tasapuolisten suhteiden hoitaminen molempiin Saksoihin oli kuin nuorallatanssia, jossa köyden kumpainenkin pää oli Moskovassa. Oman lisämausteensa antoi Hallsteinin oppi, jonka mukaan Liittotasavalta piti DDR:n tunnustamista epäyhtävällisenä tekona, johon se vastaisi katkaisemalla diplomaattisuhteet.

Mitä tämä merkitsi Suomelle? Jos Suomi olisi tarjoutunut tunnustamaan molemmat Saksat, Liittotasavalta olisi kieltäytynyt ja se olisi ollut nöyryyttävää. YYA-sopimuksen puitteissa olisi ollut mahdollista tunnustaa molemmat Saksat, niinhän Neuvostoliittokin oli tehnyt, tai pelkästään DDR, Hallsteinin opin puitteissa vain Liittotasavalta, mikä YYA-sopimuksen puitteissa olisi ollut mahdotonta.

Historioitsijana – ja samalla aikalaisena ja joissakin tapauksissa myös asianosaisena – minulle on avautunut ainutlaatuinen tilaisuus käyttää entisen DDR:n arkistoja, pohtia niiden arvoa ja merkitystä Suomen lähihistorian, Suomen ja jaetun Saksan suhteiden sekä yleisemminkin ns. reaalisosialismin

historian tutkimuksen kannalta. Haasteellisinta on oman henkilöhistorian, omien muistelmien ja muistikuvien yhdistäminen siihen, mitä olen itsestäni entisen DDR:n ja Suomenkin arkistoista löytänyt.

Omasta historiastaan ei voi kirjoittaa ulkopuolisena, mutta voiko siitä kirjoittaa ollenkaan, jos pelkää sortumista jälkiviisauteen ja apolo-gisointiin? Onko ”tieteellinen auto-biografia” mahdollinen, vai onko tyydyttävä tavanomaiseen omien tekojen parhain päin selittelemiseen? Olen ainakin vakavasti yrittänyt kytkeä oman historiani ”yleiseen” eli siihen, kuinka Suomi ja suomalaiset kohtasivat DDR:n. ”Oma historia” toimii tutkimukses-sa myös eräänlaisena linkkinä aikalaiskokemuksen ja DDR:n historia-ta vuoden 1989 jälkeen esitettyjen jälkiviisaiden suomettumissyösten rydyttämiä tulkintojen välillä.

Olen kokenut hyvin yllättävänä sen, että suomalaisten DDR-yhteydet ovat etenkin viimeisten neljän viiden vuoden aikana nousseet niin vahvasti historiapolitiittisen keskustelumme polttopisteeseen. Kun olen verrannut omien tutkimusteni tuloksia julkisuudessa val-lalla oleviin käsityksiin – kuinka perin juurin epäilyttäviä suomalaisten DDR-yhteydet ovat ja kuinka sieltä tuodut harhaopit vielä vuosikymmentenkin päästä naker-tavat suomalaisen elämänmuodon perustaa – olen alkanut pikku hiljaa epäillä, olenkohan oikeastaan tutkinut lainkaan samaa DDR:ää, josta suomalainen media nykyään niin kovasti kohuaa.

En ole ihmetellyt vain suomalaisten DDR-yhteyksien merkityk-sen tavatonta paisuttelua, vaan myös sitä, että näistä asioista pu-huttaessa kirves on pantu aivan väärän puun juurelle. Suurinta ko-hua ovat julkisuudessa herättäneet suomalaisten Stasi-yhteydet, vaika niiden merkitys näyttää kokonaisuuden kannalta kutistuvan pelkäksi kuriositeetiksi. Verrattomasti suurempi poliittinen vaikutus DDR:llä oli Suomeen niiden julkisten yhteyksien kautta, joita maitten välillä oli monilla eri elämä-naloilla yhä runsaammin 1960-luvun puolivälistä lähtien.

Mikäli haluaisimme tutkia sitä, olivatko suomalaisten DDR-yhteydet niin vaarallisia, että ne uhkasi-

Vuoden 2003 historiategoksesta palkitsemassa (vas.) Heikki Talvitie, Veikko Löyttyniemi, Seppo Hentilä ja Jyrki Vesikansa.

vat jopa suomalaista elämänmuuttoa, niin siinäkin tapauksessa meidän ei kannattaisi tuijottaa silmiämme sokeiksi Stasiin. Omissa tutkimuksissani olen tullut siihen tulokseen, että paljon todellisempi poliittinen uhka Suomen kannalta oli DDR:n täällä harjoittama niin sanottu kontaktityö, kun itäsaksalaiset aloittivat 1950- ja 1960-lukujen vaihteessa massiivisen kampanjan diplomaattisen tunnustuksen saamiseksi Suomelta.

DDR:n kontaktityötä voidaan verrata niin sanottuun kotiryssäilymiöön ja kutsua sitä kotiderkkuihmiksi. Tietyille suomalaisille vaituttajille sateli vierailukutsuja DDR:ään, samalla kun itäsaksalaiset koettivat saada kohdehenkilönsä kutsumaan itäsaksalaisia vasta vierailulle Suomeen. Näitä suomalaisiin eliittiin muodostuneita yhteyksiä itäsaksalaiset pitivät erittäin arvokkaita. Suurin osa suomalaisista oli niissä mukana vain puolella sydämellään jos silläkään.

Kuinka pahasti DDR:n kanssa tekemisissä olleet suomalaiset sitten ryvetyivät? Ryvetyttämisellä tarkoitan tekoja, käyttäytymistä ja menettelytapoja, joista heidän tulisi jälkikäteen, vielä 30 – 40 vuoden kuluttua, kantaa poliittista vas-

tuuta, kokea moraalista syyllisyyttä tai tuntea joitakin muita tunnon-tuskia. Kaiken sen perusteella, mitä olen selville saanut – pengottuani kymmenisen vuoden ajan kaikista mahdollisista saatavilla olevista lähteistä suomalaisten erilaisia DDR-yhteyksiä – vastaukseni on seuraava: Ottaen huomioon sen, miten tavattoman utterasti ja runsain resurssein varustettuina itäsaksalaiset alkoivat suomalaisia 1960-luvulta lähtien piirittää, heidän kanssaan tekemisissä olleiden suomalaisten suomettuneisuuden aste jäi vähäiseksi.

Tilaisuuksia eri tyyppiseen korruptioon itäsaksalaisten tarjoamasta ylenpalttisestakestityksestä ilmaisiin lomamatkoihin ja salassa pidettävän tiedon vuotamisesta vakoojaksi selväytymiseen asti oli suomalaisille DDR-yhteyksissä yllin kyllin tarjolla. Joitakin yksittäistapauksia lukuun ottamatta suomalaiset selvisivät houkutuksista puhtain paperein. Isänmaalle koituneet vahingot jäivät ilman muuta paljon vähäisemmiksi kuin on jälkeensä koetettu uskotella.

Kun Neuvostoliitolle ja kommunistille puolitoista vuosikymmentä sitten kävi niin kuin kävi, eikä niitä enää tarvitse pelätä, monet

huokaisivat Suomessakin helpotuksesta. ”Äh kutti, kyllähän me tämän tiesimme jo pitkään, mutta onneksi meillä ei sentään ole asian kanssa mitään tekemistä.” Tämä on tyypillinen takinkääntäjän repliikki; parasta on unohtaa, tekeytyä tietämättömäksi tai liittyä syytelijöiden sankaan joukkoon.

Näitä pohtiessani osui jostakin käsiini paavi Aleksanteri III:n syyskuun 9. päivänä 1171 (tai 1172) linnastaan Tusculumista Uppsalan arkkipiispalle lähettämä bulla. Kyseessä on tietävästi vanhin asiakirja, jossa suomalaiset mainitaan.

”Ylen raskas ja surullinen valitus on esitetty apostoliselle istuimelle siitä, että suomalaiset aina kun heitä uhkaa vihollisen sotajoukko, lupaavat säilyttää kristillisen uskon ja pyytävät hartaasti kristillisen lain saarnaajia ja selittäjiä, mutta sotajoukon vetäytyttyä kieltävät uskon sekä halveksivat ja ankarasti vainoavat saarnaajia. ... Näille helvetin lapsille ei sovi kristityn nimi, koska he sitä hyvinä päivinä pilkkaavat ja siihen vain vastoinkäymisissä turvaavat.”

Itse kukin voi tykönänsä miettiä, montako kertaa tämä paavi Aleksanterin haavinto on Suomen historian saatossa toistunut. ■

Sprengtporten – petturi vai patriootti?

■ Kuva Göran Magnus Sprengtportenista on ollut jyrkästi erilainen Ruotsissa ja Suomessa. Kirjailija Stig Ramel on rakentanut näkemysten välille siltaa elämäkerrassaan Petturi ja patriootti, joka ilmestyy ensi syksynä myös suomeksi.

Asikkalan kutsuseminaarissa Ramel arveli, että hänellä on skoonelaisena edellytykset ymmärtää suomalaista näkemystä Sprengtportenista patrioottina. Tanskalta valloitetuissa maakunnissa ei koskaan ihannoitu Ruotsin suurvalta-aikaa. Haikailu johti Ramelin mukaan toistuvien revanssisotiin Suomessa 1700-luvulla ja lopulta sen menettämiseen 1808-09.

Sprengtporten puolestaan arvioi, ettei pienellä Ruotsilla riittänyt voimia Suomen puolustamiseen. Hän kaavailikin Suomesta itsenäistä puskurivaltiota siirtyen sitten Venäjän palvelukseen. Sprengtportenin suuri hetki koitti talvella 1808, kun hän sai Aleksanteri I:n antamaan

Suomelle autonomian. Suuruhti-naskunnan kenraalikuvernöörinä Sprengtporten sai kylläkin olla vain puolisen vuotta.

Elämäkertoja suotta väheksytty

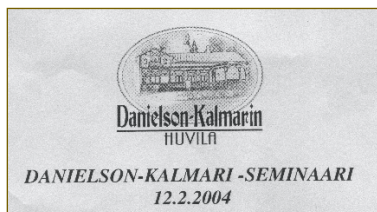
Ramel valitteli, että elämäkertoja on – osin marxilaisen ideologian vaikutuksesta – väheksytty Ruotsissa ja Suomessa. Kuitenkin korostettu ”kansaa” koostuu yksilöistä. Nyt näkemys on muuttunut.

Kuten yli puolet Ruotsin aatelista, myös Sprengtportenit olivat lähtöisin ulkomailta. Göran Magnus

määritteli olevansa ”Suomessa syntynyt venäläinen kenraalimajuri, jolle Venäjä on adoptoitu synnyinmaa (fosterlandet)”. Ulkomaiden palvelukseen asettuminen oli sinänsä 1700-luvulla yleistä. Sopivana ei kuitenkaan pidetty lähtömaataan vastaan taistelemista Sprengtportenin lailla. Hänet tuomittiinkin 1789 Turussa kuolemaan.

Sprengtporten piti itseään sotilaana, mutta haistoi taistelujen ruudinsavua vain nuorena upseerina Pommerin sodassa sekä tunnetusti 1789 Porrassalmella. Ilmeisesti hän myös seurasi 1805 Austerlitzin taistelua ”sotaturistina”. Sprengtporten osasi kylläkin innostaa alaisiaan Savon prikaatissa ja valoi suomalaisen upseerikoulutuksen perustan Haapaniemen sotakoulussa.

Kaksi hajonnutta avioliittoa ja ainoan pojan itsemurha pelivelkojen takia kertoivat Sprengtportenin luonteesta vaikeudesta. Hänellä oli samoja harrastuksia kuin ystäväl-

Stig Ramel kertoi Asikkalassa myös kokemuksistaan suomalaisen lahjapuukon käsittelyssä.

lään Casanovalla. Viktoriaanisenä aikana Sprengtportenin elämäntyyliä paheksuttiin, vaikka se oli yleinen 1700-luvun aatelilla. Nerokkuuden ja vaikean luonteen yhdistelmä ei Ramelin mukaan ole myöskään valtiomiehillä harvinaisen. Visionäärinä Sprengtportenilla on hänen mukaansa paikka Historiassa.

Talleyrandin mukaan se, onko puolenvaihtaja petturi, riippuu teon ajankohdasta. Churchillin mukaan tämän ratkaisee voittaja. Tri Risto Penttilä kysyi hieman tähän viitaten, toimiko Sprengtporten liian varhain tai liian avoimesti rinnastaen hänen uransa toimiiin Suomen itsenäistymisessä tai EU-jäsenyydessä. Akateemikko Eino Jutikkala kysyi, eikö Sprengtporten ollut yksinkertaisesti defaisti. Ramel vastasi pohtimalla, mikä erottaa defaistin realistista viitaten mm. de Gaulleen irtaantumiseen Algeriasta.

1970-luvun Suomessa Sprengtporten esiteltiin Urho Kekkosen edeltäjänä. Ramel näkikin kirjansa keskushenkilössä yhtymäkohtia niin UKK:n kuin esim. J.K. Paasikiven ja Arvid Hornnin, "vapaudenajan ilman muuta suurimman ruotsalaisen valtiomiehen", poliitikkaan. ■

Oikeat tiedot eivät vielä tee romaania

■ Historiallinen romaani oli historiapäivien kiinnostavia pääteemoja. Moni historian tutkija on kertonut liukuneensa uralleen innostuttuaan nuorena esim. *Välskärin kertomuksista*. Teema veti Lahdesakin salit täyteen – eikä vain siksi, että tunnetuista esiintyjistä prof. Panu Rajala sattui olemaan tapahtuman aikaan erityisen paljon julkisuudessa.

Kirjailija Kaari Utrio korosti, että käsitteessä "historiallinen romaani" painon on oltava jälkimmäisellä sanalla – tarinalla ja fantasialla, jotka ovat tieteessä kiro sanoja. Kirjailija ei pyri muuttamaan maailmaa, vaan tarjoamaan lukijoilleen uelmia, seikkailuja ja intohimoja eli elämyksiä. Paraskaan juoni ei ole vielä hyvä tarina, joita ei ilottomassa Suomessa kuitenkaan haluta oikein hyväksyä, Utrio sanoi muistellen aloittaneensa pahimmassa mahdollisessa vaiheessa – 1950-luvun modernismin ja 1970-luvun poliittisuuden välisessä saumassa.

Todelliset henkilöt voivat Attilan lailla tulla tarujen hahmoiksi. Toisaalta esim. Väinö Linnan romaanien henkilöitä pidetään usein toisina. Historiallisessa romaanissa on Utrion mukaan yhdistettävä fantasia ja todellisuus. Aatteet ja valta kiinnostavat, samoin epätavalliset perspektiivit, kuten asioiden näkeminen naisten tai lasten kautta.

Teoksiaan pohjustaessaan Utrio paneutuu laveasti aikalaiskirjallisuuteen sekä tutkimuksiin, sen sijaan alkuperäisiin asiakirjoihin hän ei ehdi uppoutua. Kronikat ja legendat luovat kuvaa niiden laatioista. Kronikoissa pienet ja suuret asiat sekoittuvat keskenään, kuten elävässä elämässäkin. "Ei kukaan ole kaiken aikaa suuri ja merkittävä", Utrio muistutti. Hän käy myös mielellään romaanien tapahtumapaikoilla. Tosin matkat voivat tuottaa pettymyksiä, jos miljöö on täysin muuttunut.

Asiavirheitä ei kirjailija voi Utrion mukaan täysin välttää, mutta hän toivoo palautetta havainnoista. Virheitä pujahtaa etenkin luonnontieteellisiin kuvauksiin – vaikkapa siihen, miten sudet saalista-

Kaari Utriolle tiedot ovat romaanin materiaalia.

vat. Hän muistutti prof. Jaakko Suolahden kannasta, jonka mukaan kertomuksen ei tarvitse olla tosi, mutta sen on oltava mahdollinen. "Entä ihmeet, kysytään. Keskiajalla kaikki tiesivät, että ihmeitä tapahtui", Utrio sanoi.

Riskinä Utrio näki liiallisen kivaantumisen taustatutkimukseen ja kirjoittamisen aloittamisen pakenemisen. (Sama riski on tieteen puolellakin.) Utrion työprosessi kestää kolme vuotta, jolloin tekeillä on samaan aikaan kolme teosta. Omissa kansioissaan hyvässä järjestyksessä ovat teosten henkilöiden elämäkerrat, juonen kuvaus ja syntyvä käsikirjoitus. Ennen siihen käymistä on Utriolla pohjatyötä jo sadan liuskan eli yhden gradun verran.

"Jokainen kohtaus on valmis ennen kirjoittamisen aloittamista", Utrio kertoi. Teoksen henkilöt ja tapahtumat saattavat kuitenkin lähteä elämään omaa elämäänsä, jolloin juontakin on muutettava. Toisaalta kirjailijan on vaikea päästä eroon henkilöistään. Kirjan valmistuminen merkitsee siis surutyötä – tai joillakin kirjailijoilla pakoa ryyppäämiseen. Usein Utrio jättää takaportin, josta joku romaanin henkilö pääsee jatkamaan myöhempään teokseen.

”Tutkimuksen on palveltava romaania – ei päin vastoin”, Utrio painotti tunnustaen sortuneensa *Yksisarvisessa* liialliseen tutkimustiedon vyöryttämiseen. ”Tutkitusta tiedosta näkyy romaanissa 10 prosenttia, loppu on hallittava”, hän kertoi.

Jako faktaan ja fiktion kiistely

Kirjailija Jörn Donner kertoi, ettei historia kiinnostanut häntä nuorena. *Vänrikki Stoolin tarinat* syötettiin koulupöjälle pakolla. ”Joka päivä oli opeteltava yksi runo, niinpä en muista J.L. Runebergistä mitään”, hän heitti.

Berliini-raportin synnyn edellytys oli oma kokemus kahden Saksan todellisuudesta. 1950-luvulla saksalaiset halusivat unohtaa, kuten nykyään moni haluaa unohtaa taistolaisuutensa. Toisaalta ”holocaust-teollisuus lypsää kaiken Saksan huonosta omastatunnosta”, Donner väitti.

”Olen teoksissani läsnä, mitä ammattihistorioitsija ei voi tehdä. Silti monet heistä ottavat kantaa piilottaen sen faktojen taakse”, Donner sanoi viitaten Juhani Suomen tutkimuksiin Urho Kekkoesta. ”Tulkitsematta henkilöitä ei 1900-luvun Suomea voi ymmärtää.”

Jako fiktion ja non fiction-teoksiin on Donnerin mukaan kiistely, mistä ovat kärsineet mm. Olavi Paavolainen ja Göran Schildt. Donner veisteli, miten Svenska Litteratursällskapet oli jakanut kirjat 21 luokkaan pyytäen häntä ”pistämään neuloja kirjallisuushistorian raatoihin”. Esim. Gabriel Garcia Marquezin *Sadan vuoden yksinäisyyden* huimat tarinat ”ovat kaikki totta” – Kolumbian oloja ei vain tunneta.

Donner huomautti omien romaanisarjojensa alkavan vuodesta 1939 eli ajasta, ”jolloin oma muistini alkaa”. Tosin hän on viime aikoina kiinnostunut myös isästään Kai Donnerista – hämmästellen, miten tämä viitsi elää ankeissa oloissa Siperiassa. ”Asun mieluummin hotellissa kuin jurtassa”, poika-Donner vitsaili.

”Ammattihistorioitsijat eivät kerro arjesta – miten vaatteet riisuttiin, miten eri ihmisten hajut erosivat toisistaan”, Donner valitti. Omalle kirjoittamiselleen tärkeänä kokemuksena hän piti mm. aikaa Marimekon hallituksessa. ”Yritän paljon rakentaakseni edes yhden hyvän lauseen”. Suomeksi pitää Donnerin mukaan kirjoittaa toisin kuin ruotsiksi, jolla hän yleensä kirjoittaa, sillä kielet ovat aivan erilaisia.

Runeberg halusi opettaa moraalialia

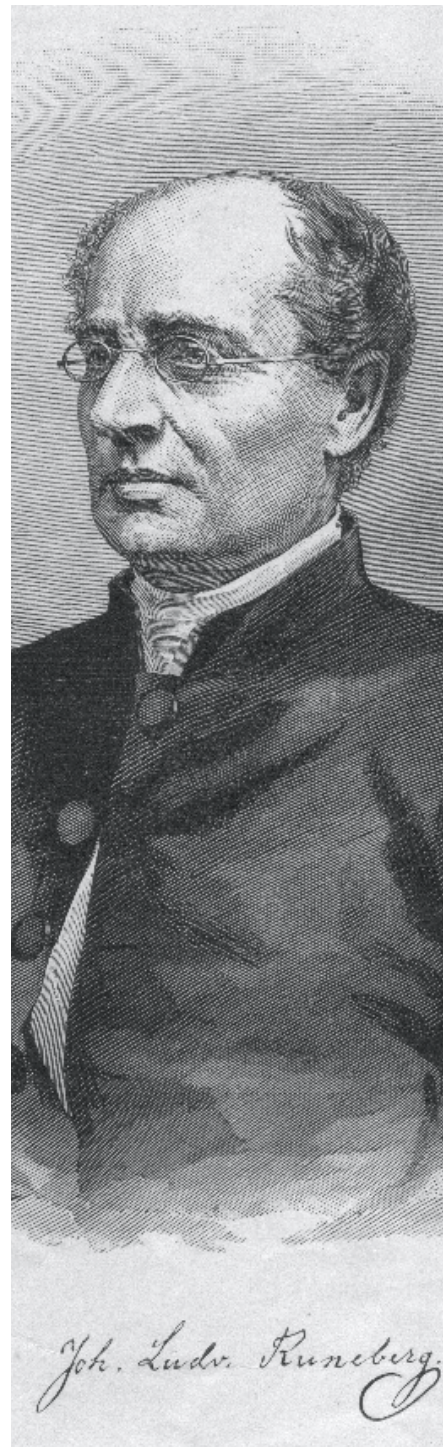
Ruotsinkielisessä ohjelmassa pohdittiin kirjailijaa omassa ajassaan. J.L. Runebergin juhlavuosi sävytti tietenkin antia.Prof. Matti Klinge huomautti, ettei kansallisrunoilija pyrkinytkään kirjoittamaan historiaa, vaan opettamaan antiikin hengessä moraalialia. Runojen tapahtumat ja henkilöt olivat tässä vain rekvisiittaa. Runeberg ei edes ollut kiinnostunut historiasta sinänsä ja arvosti historioitsijoista vain Thukydideistä.

Klingen mukaan voi tietenkin kysyä, onko historiassa moralisoitava vai rajoituttava Ranken linjalla kertomaan, ”wie es eigentlich gewesen ist”. Nykyään toimittajat moralisoivat, kun ammattihistorioitsijat korostavat, etteivät he ole tuomareita. Sen sijaan vielä Schiller katsoi, että ”Weltgeschichte ist Weltgerichte” eli maailmanhistoria on tuomioistuin. Historiakirjoituksen tehtävänä oli antaa opettavia esimerkkejä.

Runebergin nuoruudessa etenkin keskiaikaa romantisoitiin, mitä Dario Fo ei Klingen mielestä lainkaan ymmärtänyt parodioidessaan oopperaa Kaarle X:n kruunauksesta Reimsissä. Runeberg ei kuitenkaan innostunut keskiajasta, vaikka luki mielellään Walter Scottin ja Victor Hugon romaaneja – ei tosin keskiaikaa kuvaavia. Runebergille tärkeitä jaksoja olivat oma aika ja antiikki. Siinäkin runoilijaa ei kiinnostanut kauden todellisuus, vaan antiikin yhä elänyt perintö.

Klinge korosti, miten vähän Runeberg tarjosi kosketuskohtia konkreettisiin tapahtumiin. Esim. runossa *Hauta Perbossa* ei kerrota, mihin sotaan se liittyy ja *Kuningas Fjalar* tapahtuu epämääräisessä historiallisessa tilanteessa. *Vänrikki Stoolin tarinoissa* vain *Porilaisen marssissa* ja *Sotilaspojassa* on tarkempaa historiallista kuvailua, niissäkin vain muutama rivi. Sodankäynnin yksityiskohtia Runeberg esitteli (ehkä vastoin yleistä luuloa) vähän.

Runeberg pyrki kuvaamaan suomalaista luonnetta parhaimmillaan – kärsivällisyyttä, solidaarisuutta jne. Hänen suosikkejaan olivat majurit, kun taas sotimisen virheistä vastasivat kenraalit. Syntipukkeja olivat etenkin Kustaa IV Aadolf ja amiraali Cronstedt, jonka nimeä ei edes mainita. *Viapori* ei tosin kuulunut Vänrikkien alkuperäiseen koostumukseen. ”Runeberg loi myytin Viaporin antautu-

J.L. Runeberg halusi opettaa moraalialia, ei historiaa.

misesta, vaikei se ollut puolustuslinnoitus. Viapori ei voinut pärjätä 1808”, Klinge arvioi.

Taistolaiset ja väkivalta

Taistolaisuutta ovat romaaneissaan käsitelleet mm. liikkeeseen kuulleet Staffan Bruun ja Riitta Vartti,

jotka keskustelivat Lahdessa kukkahuviin verhoutuneen **Laura Kolben** johdatuksella. Yleisön puheenvuoroja käyttivät mm. tapahtumiin eri rooleissa osallistuneet poliitikot **Lasse Lehtinen**, **Jouko Skinnari** sekä **Marjatta Väänänen**, jonka mukaan taistolaiset pyrkivät valtaan kulttuurielämän kautta.

Kolbe viittasi taistolaisten sosiaaliseen taustaan ja häpeilyyn sitä kohtaan. Oman sukupolven epäonnistuminen synnytti trauman. Kaikki nuoret eivät toisaalta tempautuneet taistolaisuuteen, vaan oikeisto vahvistui 1970-luvulla.

Lehtisen mielestä taistolaisten valtaan pääsy olisi johtanut teloituksiin ja karkoituksiin Siperiaan. Bruun torjui väitteen ja sanoi taistolaisuuden merkinneen ennen

*Vänrikeissä kerrottiin vähän taistelu-
jen yksityiskohtia.*

muuta arkista puurtamista ja toisinaan hauskoja juhlia paremman maailman luomisen kuvittelussa. Vartti puolestaan sanoi, ettei taistolaisten asiakirjoissa puhuttu väkivallan käytöstä.

Historiallista romaania ja draamaa käsittellivät Lahdessa myös **Laila Hietamies**, **Markku Ihonen**, **Anna Makkonen**, **Seppo Jääskeläinen**, **Sirpa Kähkönen** ja **Pia Forsell** sekä **Peter Aronsson** Ruotsista. ■

Paneelissa pohdittiin, miksi historia kiehtoo

*”Neuvostoliiton loppu
oli historiantutkimuksen
jäidenlähtö”*

■ Historiapäivät päätti **Heikki Talvitien** johtama paneelikeskustelu, jossa oli nimekkäitä osanottajia. Debatti rönsyili, mutta siinä sanailtiin värikkäästi. Yleisö nautti kuulemastaan.

Seppo Kääriäinen kiitti historian harrastuksestaan opettajiaan Iisalmella – lukiossa **Erkki Leimua**. Kääriäisen väitöskirja on valtiopoliisista, mutta Maalaisliitto-Keskustan vaiheilla on siinä keskeinen osa. Historialla on Kääriäisen mukaan kuitenkin vähän ennustearvoa. Puolustusministerinä hän korosti varautumista epätodennäköisiin uhkiin.

Historian tulkinta on Kääriäisen mielestä aina vaikuttamista. ”On hyvä, että **Urho Kekkosen** ajasta on monia tulkintoja. Kansan tehtävänä on puntaroida niitä”.

Lasse Lehtinen sai virikkeen historian harrastukselleen kuunneltuaan **Johannes Virolaisen** ehtymättö-

mää muisteloita. Tämä johti kirjan tekemiseen. Virolainen ei teoksesta ensin pitänyt – **Kyllikin** kehuista huolimatta. Kirjan käytyä hyvin kaupaksi valtioneuvos kuitenkin tokaisi Lehtiselle: ”Se on meidän yhteinen”. Monien journalististen elämäkertojen jälkeen Lehtinen päätyi väitöskirjan tekijäksi.

Neuvostoliiton hajoaminen johti Lehtisen mukaan jäiden lähtöön suomalaisessa historiantutkimuksessa. Arkistot avautuivat, joskin niitä Venäjällä jälleen suljetaan. Veteraanitkin uskaltavat muistella – ”**Lauri Sutelasta** KGB:n veijareihin”. Lehtinen muisteli itsekin, miten Lontoon suurlähetystön uudelta lehdistöneuvokselta oli kuiskaten kysytty 1985, ”ettekö haluaisi loikata, kun olette saaneet perheennekin tänne”.

Merihistoriaa sponsoroiva **Juha Nurminen** vihasi koulussa historiaa, mutta kiinnostui siitä sukuyhtiön perinteiden kautta. Nykyään Nurminen säätii mm. julkaisee teoksia ja järjestää näyttelyjä, joissa yleisön kiinnostuksen herättäminen on ”herkkää”.

Tuomalla esiin uutta – vaikkapa venäläisiä karttoja Beringin salmesta – säätii pyrkii vaikuttamaan yleisiin käsityksiin. Kartta kertoo Nurminen mukaan, miten maailma on mielletty, Niinpä Pohjola tulee kartoille jotensakin oikean muotoisena keskiajalla.

Väitöskirjaa Päijänteen itäpuolen

kartanoista tekevä **Birgitta Stjernvall-Järvi** kiinnostui aiheestaan tietenkin siksi, että hänen suvullaan on useita kartanoita Sysmässä. Rakennukset ovat jäljellä ja lähteitäkin löytyy, joten työ kiehtoo. Kartanot ovat vaihtaneet usein omistajaa, mikä kiinnostaa. Kiintoisaa on myös se, miten kansainvälisiä vaikutteita tuli kartanoihin 30-vuotisesta sodasta alkaen.

Stjernvall-Järven mukaan hänen tutkimustyönsä taustalla ovat kartanokulttuurin parhaat arvot. Hän ei silti kiistänyt omistajien kyseenalaisiakaan tekoja.

Dos. **Tuomas Lehtonen** löysi historian kaunokirjallisuuden kautta. Tietäväisen koulupojan suhde opettajiin oli vaikea. ”Ehkä käsitys siitä, että minulla oli parempi näkemys asioista, vei sitten tutkijan uralle”, äskettäin SKS:n pääsihteeriksi nimitetty piispasuvun jälkeläinen vinoili.

Vain menneisyyden avulla voi Lehtosen mukaan tietää tulevasta. Prosessiin vaikuttavat niin rakenteet kuin ihmisen sattumanvarainen toiminta. Kuvaamisessa myös fiktiiviset muodot ovat tärkeitä, mutta niitä ei pidä sekoittaa tosiasioista kertomiseen. Tulkinnot muuttuvat lisääntyvien lähdetietojen, mutta myös valintojen perusteella. Niinpä keskiajan tutkimuksen uusi nousu liittyy Suomen EU-jäsenyyteen, jolloin Suomi halutaan nähdä Euroopan osana. ■

Intian matka

Vielä on muutamia paikkoja vapaana Historian Ystävien Liiton Intian kiertomatalle 22.–31.10.2004, kulttuurimatkailijan unelmaan: Delhi, Agra, Taj Mahal, Ranthamboren kansallispuisto ja Jaipur ovat matkareitillämme. Ilmoittautuminen Olympia kaukomatkatöimistöön puh 09-696 2770. Matkan hinta 1880 euroa.

Paneelikeskustelu ”Maailmanpolitiikan etiikka ja historia ”

Ma 29.3.2004 klo 17–20, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, Helsinki, sali 104.

Paneelissa ovat. prof. Juha Sihvola, FT Elina Vuola, prof. Jaakko Hämeen-Anttila, prof. Martti Koskenniemi, johtaja Risto E.J. Penttilä ja kansanedustaja Heidi Hautala. Vapaa pääsy.

Historiateosten esittelytilaisuus ke 21.4.2004 klo 18.00

Tieteiden talolla, Kirkkokatu 6, Helsinki. Historian Ystävien Liiton järjestämän vuoden 2003 historiateoksen palkintolautakunnan puheenjohtaja Jyrki Vesikansa kertoo mielenkiintoisista teoksista ja kunniamaininnan saaneet. Markku Hiekkänen, Kai Häggman ja Veli-Matti Syrjö paljastavat, miten heidän palkitut teoksensa syntyivät.. HUOM! Paikka on muuttunut Tieteiden talolle! Vapaa pääsy. Tervetuloa jo perinteiseen tilaisuuteen!

Muita tilaisuuksia:

- Antiikin uskontohistorian ajankohtaisesta tutkimuksesta 26.4.klo 18 Tieteiden talolla. Alustajina mm. dos, Anneli Luhtala, prof. Katarina Mustakallion työryhmä, FT Marja-Leena Hänninen, Dr. Aleksandr Koptev.
- Seminaari suurmiesmyytin rakentamisesta ma 24.5. klo 17 alkaen. Tieteiden talolla, Kirkkokatu 6, Helsinki. Alustajana mm. dos. Irma Sulkunen.
- Näyttely Samurai, tuhat vuotta kulttia ja kulttuuria Tampereen Vapriikissa (Veturiaukio 4) 5.9.2004 saakka. Avoinna ti, to-su klo 10-18, ke klo 11-20. Esittelee samurai-kulttuurin koko rikkauden. Esineistö Pietari Suuren etnografisesta kokoelmasta. Vapriikin uudessa kenkämuseossa mm. tuhat merkittävää kenkää, tehdassali ja suutarinverstaas.
- Keskiaikatapahtuma Turussa 17.6.-20.6.2004. Tiedustelut Turun linnasta (p. 02-2620300).

HISTORIAN KESÄSEMINAARIN ALUSTAVA OHJELMA

KANSALLISUUS JA ITSENÄISYYS

Järjestäjät Lahden kansanopisto (rehtori Ville Marjomäki)
Historian Ystävien Liitto (dosentti Tuomas M. S. Lehtonen)
Aika keskiviikko-perjantai 2.-4.6.2004
Paikka Lahden kansanopisto, Harjukatu 46, 15100 LAHTI, puh. (03) 878 10

Keskiviikko 2.6.

9.00-10.00 Ilmoittautuminen, majoittuminen ja tulokahvi
10.00-10.15 Seminaarin avaus, rehtori Ville Marjomäki
10.15-11.45 Aihe avoinna, dos. Tuomas M. S. Lehtonen
12.00-13.00 Lounas
13.00-14.30 Kansa, kansallisuus ja kansalaisuus, tutkimuslaitoksen johtaja Ilkka Liikanen
14.30-15.00 Kahvi
15.00-16.30 Suomen synty paikallistasolla, prof. Risto Alapuro
16.30-17.30 Päivällinen
17.30-19.00 Nationalismi, Venäjä, Puola ja Suomi, tutkija Johannes Remy

Torstai 3.6.

7.00- 9.00 Aamiainen
9.00-10.30 Suomen itsenäisyys, Venäjä ja Eurooppa, prof. Henrik Meinander
10.30-12.00 Suomi, suomettuminen ja kylmä sota, prof. Seppo Hentilä
12.00-13.00 Lounas
13.00-14.30 Kirjallisuus ja kansallisuusaate, FT Jyrki Nummi
14.30-15.00 Kahvi
15.00-16.30 Nainen, kansallisuus ja suomalainen elokuva, FT Anu Koivunen
16.30-17.30 Päivällinen
17.30-19.00 Lahti Suomen esihistorian syntysijana, arkeologi Hannu Takala

Perjantai 4.6.

7.00- 9.00 Aamiainen
9.00-10.30 Itsenäisyys ja kansanperinteen idea, dos. Pertti J. Anttonen
10.30-12.00 Kansallismielen ja -maiseman luominen, prof. Matti Klinge
12.00-13.00 Lounas
13.00-14.30 Kansallismaisema ja kansallismieli, prof. Mauno Häyrynen
14.30-15.00 Kahvi
15.00-16.30 Kansalliset tieteet, kansa ja kansallisuusaate, FT Hanna Snellman
16.30 Seminaarin päättäminen

Kurssimaksu on 160 euroa sisältäen luennot ja ohjelman mukaiset ruokailut tai 200 euroa sisältäen luennot, ruokailut ja majoituksen. Seminaariin voi ilmoittautua myös yhdeksi päiväksi, jolloin maksut (luennot ja ohjelman mukaiset ruokailut) ovat seuraavat: keskiviikko 55 euroa, torstai 65 euroa ja perjantai 40 euroa. Majoitus 20 euroa/vrk.

Lisätiedot: Lahden kansanopisto/rehtori Ville Marjomäki, puh. (03) 878 1100 tai kurssisihteeri Pirkko Wahlfors, puh. (03) 878 1188, fax (03) 878 1234, sähköposti pirkko.wahlfors@lahdenkansanopisto.fi. Lahden kansanopiston kurssit internetissä osoitteessa www.lahdenkansanopisto.fi Ilmoittautuminen tähän osoitteeseen tai lisätiedoissa mainitulle kurssisihteerille.

Lisää
Lahden
historiapäivien
annista
seuraavassa
Historian
Ystävässä.